

DIMENSIONS POLITIQUES DEL VOLUNTARIAT

de la promoció al canvi d'estructures

Enrique Falcón

*A Pepo Olmos,
que viu contemplant
per assolir amor
i als companys
de Claver, que hi encerten*

- 0. Un home, una canya, un riu
- 1. Una descripció: les paradoxes del voluntariat
- 2. De la promoció al canvi d'estructures
- 3. Dimensions polítiques
- 4. Contra un voluntariat no conflictiu
- Annex: un perfil de (O)posicions
- Qüestionari per al diàleg en grup

En el nostre anterior Quadern sobre el voluntariat (n. 68) copiàvem en l'apèndix un “decàleg” que *Joaquim García Roca*, membre de l'equip de “*Cristianisme i Justícia*”, va publicar en el seu llibre *Solidaridad y voluntariado* on enumerava algunes de les dimensions polítiques del voluntariat. *CiJ*, de la mà de Joaquim, ha tingut durant uns quants anys un seminari permanent sobre aquests temes.

La nostra línia de reflexió ha convergit amb la que, per part seva, s'ha realitzat a València tant des del *Centro Arrupe* (semblant al nostre en tantes coses) com des de la delegació de *Claver* i que en bona part es recull en aquest Quadern que ara publiquem conjuntament.

Enrique Falcón (València, 1968) és membre del *Voluntariado de Marginación Claver* a València i de la *Comunidad de Vida Cristiana “Ignacio Ellacuría”*. Professor de Formació Professional. Forma part de la coordinadora de la Unió d'Escriptors del País Valencià.

0. UN HOME, UNA CANYA, UN RIU...

*(de l'assistència a la promoció,
de la promoció al canvi d'estructures)*

Un conte:

Carta del 21 de gener:

«Avui he trobat, a costat del moll, un home que passa gana...»

Carta del 8 de febrer:

«Recordes aquell home de qui et vaig parlar? La Raquel i jo hem decidit acostar-nos al moll un cop al dia i donar-li una mica de peix per menjar.»

Carta del 15 de febrer:

«... Continuem visitant-lo (...) amb el menjar diari. Tenim por, al mateix temps, que arribi el dia en què no puguem anar-hi i l'home del moll es quedi sense el seu peix. Ell ens ho agraeix. Les seves galtes comencen a recuperar el color. El veiem una mica més fort. Alguna nit l'hem invitat a casa a sopar amb la família. És bastant tímid(...)»

Carta del 10 de març:

«La Raquel i jo hem decidit comprar-li una canya de pescar. Liensem regalar un manual, que s'entengui i amb tota classe de detalls, sobre aparells i tècniques de pesca. Fa uns anys, la Raquel n'era una aficionada i s'ha compromès a anar-hi alguns dies per ensenyar l'home del moll a pescar. Diuen que el riu és ple de peixos. Nosaltres creiem que en poc temps sabrà autoproveir-se de peix. Podrà aconseguir menjar pel seu compte i, potser, alguns diners amb la venda de la pesca sobrant.»

Carta del 23 de març:

«Comencen els problemes. A l'home del moll de res no li ha servit aprendre a pescar per prescindir de nosaltres. Necessita una llicència i no sé quins altres papers per poder agafar peixos del riu. Els permisos són cars i no els pot pagar. Hem sabut que l'explotació del riu és exclusiva del municipi i no s'hi pot pescar sense tenir els papers en regla.»

Carta del 25 de març:

«Més problemes: la policia local va enxampar l'home del moll pescant sense llicència i ara està retingut. La fiança (o la multa, que no sé ben bé de què va) no és gaire barata que diguem. Intentarem pagar-la-hi. La gent del poble diu que ell ha intentat aprofitar-se de la comunitat, que és un lladre i que ho té ben merescut (...)»

Carta del 29 d'abril:

«Una altra complicació, i aquesta sembla greu. ¿Et vaig explicar que l'home del moll va sortir de la presó i va adquirir els permisos de pesca necessaris? Doncs no li serveixen de res: la fàbrica de plàstics del poble, riu amunt, ha contaminat les aigües i tots els peixos del riu s'han mort. No en queda ni un, i la visió resulta desoladora. Diuen que no hi tornarà a haver pesca fins d'aquí a deu anys o més. La indústria pagarà una multa astronòmica (se la podrà permetre de sobres), adquirirà no sé quina mena de filtres per a residus i continuarà produint...»

Carta del 30 d'abril:

«(...) L'home del moll torna a passar gana.»

1. UNA DESCRIPCIÓ: LES PARADOXES DEL VOLUNTARIAT

El lloc que ocupa el voluntariat és un lloc *paradoxal*, per descomptat. Un territori d'opcions, relacions i respostes que no és de ningú i, per això mateix, també pot ser de tots.

Es fragmenta segons col·lectius i se sent retrobat en estratègies d'acció semblants. Pendula entre la formació general i una mirada específica local o col·lectiva. Assumeix (i dispersa) motivacions per a l'actuació que procedeixen de tradicions diverses.

El voluntariat, un lloc paradoxal

Ateu, religiós o aconfessional. És un petit relat i una narració de rostres amb història, però es pretén també un relat emancipador, disposat a intervenir en la història mateixa.

Prestacionista i insubmís, explica i celebra, protesta i acompanya, atén i promociona, alleuja i incomoda.

Diu de si mateix que és dinàmic, civil i ciutadà, i el pretenen l'Estat i el Mercat, indistintament. Autònom i dependent, creador de conflictes i perfecte *tranquil·litza-consciències*. Alhora està de moda, alhora està en crisi, desinteressat i interessant, ho fan bons xicots a qui cal aplaudir i gent perillosa que fa por.

Embruta i brillant, s'enfonsa i roman, se subvenciona i s'autofinancia, se'l fotografia i s'amaga de tot intent de recompensar-lo. És espontani i planificat, tendencios i natural, anònim i mobilitzador, subsidiari i fronterer, parcel·lador i globalitzador...

I, a més, des de l'espai paradoxal on es deixa créixer, resulta que *també* vol transformar, denunciar, resistir, desobeir, pressionar, emancipar i reivindicar.

I ho fa en un *temps* igualment paradoxal. Un temps en què la transformació d'estructures, la denúncia social, la resistència activa, la desobediència civil, els projectes d'emancipació, les reivindicacions compromeses... semblen estar *fora de temps*.

— N'hi ha prou amb fer una ullada a algunes entitats implicades en el món de l'exclusió social per adonar-nos de quina manera insisteixen en el fet que el voluntariat està cridat a anar “transformant les estructures i les causes que produeixen la marginació social”, més enllà de les simples tasques d'assistència, d'atenció i promoció directa dels exclosos.

— N'hi ha prou, igualment, amb parar una mica d'atenció als debats entre organitzacions de voluntariat per comprovar les vegades que es posa sobre la taula la qüestió d'“aprofundir en la dimensió política del voluntariat social” i la necessitat d'assajar possibilitats, compartir estratègies i buscar, conjuntament, mitjans encaminats en aquesta direcció.

— La mateixa onada de voluntariat dels darrers anys (el famós boom, que tants diuen que no n'hi ha per tant) i l'obertura de processos de legislació i regulació

normativa del mateix voluntariat, no fan més que incidir en el debat dels col·lectius de base i en l'autoreconeixement dels seus contorns, identitats, objectius i, entre ells, els de caràcter més explícitament polític.

“Implicació política”, “dinàmiques de transformació estructural” i “resistència activa” demostrin les possibilitats d'aquesta altra dimensió de l'acció social voluntària, que ja no és solament l'assistència a les ferides, l'acompanyament de processos o la promoció d'autonomies, sinó la transformació d'una injustícia social.

Doncs, possiblement sigui aquest un dels millors moments per gosar embrancar-nos en la reflexió i en l'intent d'aquestes viabilitats polítiques que, per descomptat, no són gens noves. En l'exercici humil d'aquest intent, s'està demanant al voluntariat social de marginació l'esforç propi de les vocacions en les quals encara hi ha molt a fer.

El voluntariat sota sospita

Una última consideració abans de continuar endavant: un bon punt de partença per encarar el que realment suposa el voluntariat és posar-lo, per principi, sota sospita.

El voluntariat pot, de fet, ser una parcel·lació de la vida, una justificació del que és injustificable, paracaigudisme social. Pot fer mal als qui ja reconeixen trepitjada la seva dignitat, pot ser excusa i neteja-consciències de nens rics, tapafors del sistema, simple ambulància de la història, acció irresponsable, assistencialisme paternalista i babau, i compensació i fugida de frustracions personals...

Però, tot i així, encara que s'hagi d'exercir aquesta sospita sense defallir, el voluntariat social de marginació, d'una manera també permanent, ha d'assumir les seves potencialitats i no perdre la seva autoestima. Contràriament, la viabilitat del seu projecte polític de justícia no passarà de ser una simple viabilitat inestable i truncada.

2. DE LA PROMOCIÓ AL CANVI D'ESTRUCTURES

Les dimensions polítiques del voluntariat social de marginació, no poden ser pensades al marge de les pràctiques ideològiques i militants que s'encarnen en els Nous Moviments Socials (NMS). Aquest és el primer punt de partida des del qual ja podem intuir i aprofundir les possibilitats reals d'intervenció política de l'acció voluntària.

Els anomenats NMS, en realitat, no són tan “nous”. Pensem en el moviment ecologista, l'antimilitarista (fiscal, insubmís...), el feminisme, el moviment alternatiu urbà, el dels drets civils, el del consum just, el moviment crític veïnal de base..., cada vegada més ‘clàssics’ i cada vegada més diferenciats del model ‘tradicional’ de fer política de partits i sindicats.

Els NMS, en diverses ocasions, han estat caracteritzats per l'universalisme, la participació de base orientada al servei d'interessos precisos, l'autogeneració en moviment, l'afectivitat dinàmica, l'antiinstitucionalització, la iniciativa des de baix, la impregnació del món de la vida i una durabilitat problemàtica. Sempre entre el risc d'acabar institucionalitzant-se o d'acabar simplement desapareixent.

2.1. EL VOLUNTARIAT ENTRE ELS NOUS MOVIMENTS SOCIALS

Els NMS estan marcats per la discontinuïtat, una macrocaracterística que els és pròpia. Malgrat de no atacar directament el nucli material (econòmic) de les nostres societats, sí que sembla que estan incidint sobre els seus pressupostos culturals hegemònics.

És aquesta una característica dels NMS que el voluntariat hauria de contemplar, possiblement, com a punt de referència, fins i tot d'inclusió i no solament com a punt de coordinació i complicitats mútues. (Una bona aproximació als NMS es pot trobar a Jorge RIECHMANN i Francisco FERNANDEZ BUEY: *Redes que dan libertad. Introducción a los nuevos movimientos sociales*, Paidós, Barcelona, 1994. Així mateix, seria bo fer un cop d'ull al que, sens dubte, és la visió més encertada, oberta, en tot cas, al debat, de les relacions entre NMS i voluntariat: Antonio MADRID: “*Algunos interrogantes sobre el fenómeno del voluntariado*”, a VV. AA.: *En el límite de los derechos*, EUB, Barcelona, 1996).

En relació amb ells, el mateix voluntariat ha estat formalment un ‘denominador comú’ sense el qual els col·lectius adscrits a aquests moviments amb prou feines haurien pogut desenvolupar les seves estratègies i pràctiques d'acció.

De tota manera, aquest no és el punt de convergència entre “voluntariat” i NMS en el qual ens volem aturar. Si bé és cert que els NMS ‘clàssics’ es nodreixen majoritàriament de col·laboracions i dedicacions de militància formalment ‘voluntàries’, hi ha un altre voluntariat social de marginació. Un voluntariat que s'encarna en les realitats de l'exclusió, que treballa directament amb l'exclòs. En aquestes línies ens referirem a aquest voluntariat i en discutirem les seves possibilitats d'intervenció política.

Per a aquesta discussió, m'inclino a creure que el voluntariat que actua significativament amb els rostres i els àmbits de marginació social, i des d'ells, forma part, amb ple dret, del paradigma dels “nous moviments socials”. És des d'aquesta inclusió com a NMS des d'on pot

desenvolupar continguts de transformació o resistència polítiques (“dimensió política del voluntariat”) juntament amb les seves pràctiques d'atenció, d'assistència, d'acompanyament, de promoció i de desenvolupament comunitari.

2.2. CARACTERÍSTIQUES DEL VOLUNTARIAT SOCIAL DE MARGINACIÓ

Com tots els NMS, el voluntariat de marginació té contorns i límits de competència imprecisos. El fet mateix de compartir amb ells un ideari d'emancipació i justícia, com també el fet freqüent de trobar persones i grups que, alhora, són voluntaris o voluntàries i militants de diversos NMS, ajuda a subratllar unes certes coincidències entre el voluntariat i el conjunt dels trets majoritàriament compartits pel paradigma dels NMS.

Per tant, aplicarem a aquest voluntariat els trets que Riechmann ha atribuït a tot NMS (aquí segueixo, d'una manera poc original per part meua, els trets que Riechmann (op. cit.) atribueix als NMS).

— El voluntariat social de marginació, de forta orientació emancipatòria (focalitzada en les persones i els grups que habiten els espais de l'exclusió), es concentra en l'esfera sociocultural de les nostres societats, tot fent-se propi de l'anomenada societat civil.

— Desenvolupa formes de contrapoder de base per incidir en la vida social. És, de fet, en si mateix, i a costat d'altres pràctiques d'intervenció, una estratègia d'autoregulació col·lectiva orientada a tornar capacitat d'intervenció pública a la societat civil i a la ciutadania de base, responnent, així, a la creixent burocratització i mercantilització de l'existència i de les relacions socials.

— Com d'altres NMS, el voluntariat de marginació no comparteix la concepció lineal de la història ni la creença cega en el progrés inacabable. En aquest sentit és poc neoliberal. La seva mateixa existència (encarnada i visible en els espais socials on el progrés i el benestar han fracassat) desacredita la suposada bondat de la modernització industrial, del creixement econòmic i de la regulació burocràtico-estatal del nostre Primer Món (com a mínim, tal com avui s'entenen i es regeixen en les nostres societats). Recordem que aquest món “primer” condemna a l'exclusió social i a la pobresa econòmica uns 40 milions de ciutadans europeus, per posar només el cas de l'Europa desenvolupada de la convergència comunitària. En aquest sentit, i en tant que NMS, el voluntariat social de marginació reclama que l'esfera econòmica de les nostres societats sigui absorbida i contemplada des de les esferes socioculturals. Aquest és un contingut dels seu caràcter polític.

— També com altres NMS, el voluntariat (en tant que moviment i xarxa d'entitats, xarxa de xarxes) es caracteritza per una composició social heterogènia i per una estructura organitzativa descentralitzada i antijeràrquica en el si dels col·lectius de base en què s'encarna. Hi són habituals nivells baixos d'institucionalització i de professionalització des dels quals, a més, es desconfia de tot el que sigui excessivament burocràtic i dels lideratges carismàtics. A més a més, el voluntari no és un professional de la intervenció social, en el sentit estricte del terme.

— Així mateix, és característic del voluntariat social un conjunt plural d'objectius

concrets i d'estratègies molt diferenciades. S'assumeix, així, el principi de pensar globalment i d'actuar localment, dotant-se per a això de significats i pràctiques particulars, potencialment capaces de convergir en un mateix projecte comú de solidaritat i d'opció pels més dèbils.

— El voluntariat fa política del fet personal, alhora que desenvolupa formes alternatives de convivència. Per això no accepta la dicotomia “públic/privat” del discurs liberal. Polititza i mobilitza la vida quotidiana i l'àmbit privat, no s'acontenta amb subordinar l'esfera sociocultural a la político-administrativa i es configura, al costat de la totalitat dels nous moviments socials, com a espai de política no institucional.

— Per últim, el voluntariat comparteix amb els altres NMS una temporalitat de caràcter discontinu, transitori o que pot deixar d'existir. La continuïtat de les seves xarxes, dels col·lectius, entitats i moviments en els quals s'articula està amenaçada o bé per la seva “dissolució” (desaparició total o fases de latència de les seves intervencions socials concretes) o bé per la seva “institucionalització” (i aleshores el voluntariat surt del paradigma dels NMS per acostar-se al dels voluntariats oficials).

Tres opcions

Amb tot el que s'ha exposat, per participar en processos de transformació i resistència polítiques, al voluntariat social de marginació li queden, a grans línies, com a mínim tres opcions possibles. D'elles, la primera, en el fons, és una simple delegació.

- a) El voluntariat després d'assistir, després d'acompanyar, després de promocionar... s'atura a la frontera del que és estrictament polític i passa el testimoni a la militància tradicional (partits, sindicats...) o als centres administratius de la decisió i el poder.
- b) El voluntariat després d'assistir, després d'acompanyar, després de promocionar... col·labora activament en la frontera de la política, vertebrant-se amb la militància dels NMS.
- c) El voluntariat després d'assistir, després d'acompanyar, després de promocionar... assumeix en la seva pròpia dinàmica i en els seus processos d'actuació real una dimensió política que apunti cap a la transformació d'estructures, autorealitzant-se aleshores com a “nou” NMS.

En la primera opció, voluntaris i militants pertanyen a camps d'acció definidament aïllats entre si i, encara que hi hagi diàleg entre ells, les competències són ben diferenciades: o voluntari, o militant.

En la segona opció, el voluntariat és un agent mitjancer i comú en els processos polítics oberts des dels NMS clàssics: voluntari i militant.

En la tercera opció, el voluntariat es carrega ell mateix de militància i explicita una intencionalitat política pròpia, com qualsevol altre NMS: voluntari i, per tant, militant.

La primera opció desconeix les dimensions polítiques, les agendes polítiques del voluntariat. Amb les dues restants es precipita, tanmateix, a temptejar aquesta agenda política, tot assumint un repte que ja vol apuntar a objectius de transformació estructural.

Sentit de les dimensions polítiques del voluntariat

Per això, i abans de tirar endavant, tampoc no anirira malament explicitar el sentit que fa legítim repensar i assajar qualsevol dimensió del voluntariat que, com aquesta, es vulgui formular en termes polítics.

Aquest sentit, primer i últim, és el lloc que trepitgen els pobres. Es tracta d'un terreny sagrat on el voluntariat social ha de trucar primer i entrar-hi amb els peus descalços, després.

Els territoris i els rostres de l'exclusió són prioritaris en la cultura de l'acció social voluntària, tant si es deu a motivacions polítiques com ètiques o religioses. Per això, el voluntariat social s'ha de reconèixer al servei de l'altre i no de si mateix, ni tan sols quan d'una manera exigent vulgui plantejar-se els seus propis reptes i dimensions.

Segurament hauríem de tenir més cura en el moment de reclamar per al voluntariat social de marginació l'intent de seguir traçant les seves repercussions polítiques, atès que sovint podem prendre la paraula dels pobres en va i oblidar que ells i no uns altres són el centre de voluntaris i voluntàries, entitats de voluntariat i accions socials voluntàries. El centre és molt més que l'objecte destinatari.

Davant la realitat d'una dignitat d'home que sistemàticament és trepitjada, cal demanar una mica de silenci i d'ulls baixos també als agents de solidaritat (i a reflexions com aquesta), perquè en aquest precís moment només es pronuncien significativament el silenci que acompanya o la ràbia que protesta.

3. DIMENSIONS POLITIQUES

Alguns homes tenen un dormitori, el vent és allunyat per una nit, la neu que els estava destinada cau al carrer. Però el món no canvia per això, les relacions entre els homes no milloren, l'era de l'explotació no s'escurça, tampoc.(B. Brecht).

Sense ànim de voler esgotar o totalitzar el conjunt de les possibles vies amb què el voluntariat, en tant que 'nou moviment social' obre la seva agenda política de transformació o resistència, aquí en queden enumerades només algunes, amb la consideració que les dues primeres són les que, potser, poden fer més factibles les següents:

Obrir o interpel·lar processos personals (trencant complicitats)

El voluntariat social de marginació no acostuma a acostumar-se amb ser un viatge d'anada des de les motivacions i disponibilitats de la persona cap a la realitat de l'altre i de l'exclusió social. El viatge acostuma a ser també de tornada.

Un company de viatge en el *Voluntariado de Marginación Claver*, Darío Mollà, ha sabut descriure aquest procés “perillós”, vital, que gairebé arriba a copejar en les opcions personals de qui l'inicia.

Al començament van ser uns temps de dedicació voluntària en els espais socials i entre els rostres de la marginació. Vam voler obrir les finestres de les nostres habitacions individuals, del nostre món, a la realitat de fora, la veritable, la majoritària, la de l'exclusió i la del precari.

Crèiem que, un cop obertes les finestres, entraria només aire fresc a les nostres habitacions, a les nostres conviccions socials i a la comoditat dels nostres estils i maneres de viure concrets. Però el que ens entra més aviat és un vendaval. Tal com suggereix Darío, un demolidor vendaval que descol·loca les coses del seu lloc.

L'experiència de la gratuïtat (l'experiència subversiva de la gratuïtat), la mirada present en les barriades i en les narracions concretes de la marginació social, la trobada amb els derrotats però encara no vençuts... ens retorna un vendaval que altera les nostres controlades seguretats personals. En això, el viatge de tot voluntari es fa viatge de tornada.

I descompon de tal manera les nostres seguretats que ja res no torna a ser igual. La presència interpel·ladora de l'experiència quotidiana de la pobresa pot plantejar al voluntari social com reorganitzar les seves opcions personals.

Continuant la paràbola de l'habitació i la finestra, diríem que ens planteja si hem de reordenar d'una altra manera les nostres cases, si hem de reconstruir-les en un altre lloc, possiblement no tan “cèntric”. O, fins i tot, si no hem de construir cap casa i viure, com tants, a la intempèrie de la realitat.

La perillosa opció de treballar puntualment per als pobres i al seu servei pot plantejar al voluntari social si ha de viure tenint-los molt en compte, si ha de viure amb ells i des de les seves causes, o si ha de viure, fins i tot, com ells.

La necessitat d'acompanyar, de contrastar, de compartir aquests processos personals de presa d'opcions aleshores es fa gairebé ineludible, i el voluntariat haurà de saber crear per a això espais adequats al contrast i a l'acompanyament d'aquests processos. També és aleshores quan el voluntariat, iniciat sovint com una activitat puntual i controlada, va tornant-se militància.

També és aleshores quan les opcions que s'experimentaven inicialment en parcel·les acotades de temps i espai ("voluntariat a hores") es van globalitzant, i afecten tota la vida del voluntari i transformen de debò les pròpies complicitats i opcions de vida.

La disponibilitat, tret importantíssim per al voluntariat social, ja no serà de temps i d'energies sinó d'interpel·lació i creixement. Les motivacions del jo donen pas a les del nosaltres. La protesta que fa néixer també és protesta davant la complicitat amb la injustícia que trobem en el nostre propi estil i les nostres opcions reals de vida.

Fer visible una cultura de la subversió

De fet, el voluntariat de marginació, en tant que agent social mobilitzador, ha provocat que es comenci a parlar d'una "cultura del voluntariat".

A aquesta cultura, esmentada molt sovint, se l'ha volgut descriure amb diverses adscripcions: cultura de la gratuïtat, de la relació solidària a escala humana, de la ciutadania i de la participació pública, cultura de la dinamització comunitària, de l'atenció a l'altre i de la immediatesa, de la recerca i la trobada amb el que és perifèric i institucionalment inservible, microcultura de la justícia i de l'atenció, de la disponibilitat i de la donació, etc. Aquest no és el lloc de definir-la, sinó de resituar el caràcter subversiu de molts d'aquests elements.

Diguem per endavant, per descomptat, que en la configuració d'aquests elements no solament no hi ha intervingut exclusivament el voluntariat en si, sinó que en el desenvolupament d'aquesta cultura l'aportació d'altres moviments i agents socials d'emancipació ja és més que apreciable a simple vista.

El que és important, en tot cas, és fer notar que en un sistema de societats com les nostres (societats de control, d'exclusió i mercantilització de l'existència, i d'extrema injustícia social) discursos i, sobretot, experiències concretes de gratuïtat es fan significativament subversius. Només els dinamismes controladors de la pacificació social les pot interpretar i presentar després com a experiències tranquil·litzadores de 'solidaritat ciutadana' que mereixen ser aplaudides i valorades socialment..., fins a neutralitzar-les gairebé del tot en la seva dimensió conflictiva.

El voluntariat té la seva màxima riquesa en els elements de gratuïtat, justícia i atenció, de visió des de baix... que configuren la seva cultura. Però segueix essent per a ell un repte inajornable mantenir aquesta cultura en el que és i pot ser: una cultura intranquil·litzant. Poc té a veure aquesta amb la cultura de la dominació, dels intercanvis socials basats en la mercantilització i el consum de béns (no solament materials) a expenses de la sort dels altres.

No es tracta d'altra cosa que fer socialment (políticament) visibles:

— Apostes pel que és "no funcional", a desgrat dels reconeixements de la utilitat del voluntariat per part de les institucions de l'Estat.

— Apostes pel que és gratuït i “no rendible”, a desgrat dels fomentos del voluntariat per part d'algunes instàncies mercantils o bancàries.

— Apostes per la “pre-ocupació”, el “fer-se càrrec” i el “carregar” amb la sort de les persones i col·lectius que no compten gaire, molt a desgrat dels discursos culturals en què la quotidianitat basa una `solidaritat gratificant i tranquil·litzadora'.

En definitiva, no es tracta més que de fer present que existeix i, està bategant, una altra cultura feta d'elements que són en realitat alternatius.

Narrar el que és invisible

Semblantment a aquesta cultura, avui es fa urgent explicitar i fer públiques les narracions de l'exclusió, assenyalar-ne els culpables i reconèixer les causes estructurals d'aquesta exclusió, de cap manera fortuïtes. Sense victimismes ni espectacularitzacions del drama, sinó procurant injectar incòmodament el discurs del que és perifèric en els centres de privilegi.

Per això se'ns plantejarà sempre amb honestat evitar ser “veu dels sense veu”, perquè l'exclòs (l'invisible, en definitiva) sí que té veu pròpia, la seva pròpia narració, potser més deteriorada i, per descomptat, relegada als marges socials.

En les nostres modernes societats de control, narrar el que és invisible provoca conflicte perquè explicita el que no es veu d'una manera visible i pública. El que potser sembla obvi no ho és, en realitat: n'hi ha prou amb prestar atenció als suports i canals comunicatius en els quals avui s'intercanvien socialment les narracions.

Potser les entitats de voluntariat que treballen en els àmbits de l'exclusió haurien de continuar potenciant en les seves agendes polítiques la denúncia de la manera com les víctimes són tractades i presentades en els mitjans de comunicació de masses.

Narrar el que no es veu suposa també desmantellar críticament la frivolitització circense del sofriment, les mascarades maratonianes de recaptació televisives de fons de solidaritat, l'espectacularització de la tragèdia, la interessada esteticització de la solidaritat i l'estigmatització dramatitzant del que és perifèric al llarg dels canals estandaritzats de la informació.

D'altra banda, narrar el que és invisible continuarà essent un discurs clandestí, intercanviat gràcies només a alguns mitjans de comunicació de caràcter alternatiu i minoritari, als quals convé continuar donant suport. Narrar el que és invisible amb seriositat i respecte a allò que és inviolable de la dignitat de les persones és, possiblement, una narració molt poc rendible.

Recrear els fronts comuns

La tasca quotidiana de moltes entitats acostuma a ser plena de feines d'assistència, de promoció i d'acompanyament. Amb l'afegit de les energies invertides en la infraestructura, la formació i la coordinació internes que aquestes tasques requereixen. Per això, els queda molt poc espai material per poder donar cos a la dimensió política que batega en aquestes accions. El caràcter sovint urgent de les necessitats que es procura atendre (i que exigeixen respostes normalment immediates) augmenta encara més aquesta “inflació de tasques” que sobresatura les energies de dedicació i compromís de tantes i tantes entitats.

Només podrem plantejar-nos seriosament la vocació política de transformació si prèviament assumim amb realisme aquesta sobresaturació i les seves conseqüents limitacions. Igualment, podrem alliberar esforços per dedicar-los a la reivindicació política si prèviament sabem ampliar la coordinació i relació entre entitats i col·lectius, en la qual, sens dubte, s'ha avançat en els darrers anys.

En aquest sentit, el triple paper dels “voluntariats de mediació” (que renunciïn a la gestió de projectes propis d'acció social), de les Plataformes i Federacions d'entitats i de la trobada mútua entre col·lectius (per a l'acció o per al debat conjunts) apunta també cap a aquests camins.

Només aquest “ecumenisme del voluntariat”, aquesta organització de la veu (no exempta, per descomptat, de conflictes i xocs interns), podria posar el voluntariat en disposició de fer-ne un agent transformador amb veu i presència social, més o menys efectiva o per ser, com a mínim, tinguda en compte.

Tanmateix, també cal fer notar que, en el procés de coordinació que es va obrint entre les entitats voluntàries, encara caldria situar algun avís o altre. Entre ells, la urgència del fet que aquesta sigui una dinàmica de (re)trobada sorgida d'una manera natural i a partir de les mateixes entitats de base, segurament també d'una manera més lenta i possiblement comptant amb més dificultats estructurals.

En cas contrari, els col·lectius de base correm el perill de caure en la temptació de deixar-nos coordinar, animar, formar i promoure (de vegades, fins i tot, recompensar!) per part de l'Administració de l'Estat o pel Mercat (en el cas dels “plans integrals de voluntariat” d'algunes entitats bancàries, per exemple), que sens dubte ho faran d'una manera més ràpida i efectiva i amb una més gran disposició de recursos.

La conquesta de la coordinació, de l'entramat social de base, de la configuració d'una dinàmica xarxa de xarxes amb vocació transformadora, és pel mateix voluntari una conquesta lenta, plena de prejudicis mutus i de desorientacions pròpies. Però és (ha de ser) una conquesta primer de tot pròpia. D'altra banda, hauria d'assumir haver de veure com augmenten els intents d'instrumentalitzar la força potencial del voluntariat, de manera que el seu projecte d'emancipació, de conflicte i dissensió, es vegi diluït pel projecte de consens i pacificació de les dinàmiques mercantils i les del poder polític institucional.

Restituir el protagonisme de la veu de l'altre

L’“altre”, l'exclòs, a qui el voluntari surt a trobar, no acostuma a ser tolerat en els llocs de Centre, en els llocs de presa de decisions, de les lluites d'interessos..., i molt sovint, tampoc no és inclòs en l'estructura organitzativa, pública i institucional de les entitats voluntàries.

Sense dubtar de la capacitat d'acollida, servei i compromís d'aquestes institucions, també hem de reconèixer que sovint acollim el pobre entenent-lo, de vegades, com a “problema”, de vegades com a “mancaça” i després com a objecte destinatari de les accions socials. No pretenc qüestionar aquí el sentit (que el té i molt) de la relació d'ajuda, de l'atenció, educació i acollida a l'altre, però sí problematitzar una mica el sentit mateix de trobar en l'exclòs solament l'objecte destinatari d'una acció que, així, potser només podria ser parcialment alliberadora.

El paternalisme no deixa de ser un reduccionisme de la persona, amb molt bones intencions però també amb un molt de superioritat i prepotència. Per això, allunyant-nos de postures paternalistes i unidireccionals, el voluntariat social de marginació es tensiona entre el que és un treball per als exclosos, el que es fa amb ells i el que es resol des d'ells, reconeixent-los la seva capacitat com a subjectes.

Si el voluntariat, en aquesta dimensió política, vol assumir les causes dels desposseïts del sistema i situar-se des d'aquesta realitat, ja serà hora també de promocionar l'autonomia reivindicativa i ciutadana d'aquells que són ciutadans “de segona”. Invitar-los a exercir-la i incloure la seva veu i la seva presència tant en la gestió (organitzativa i de decisions) dels nostres col·lectius com en les accions que les nostres entitats dirigeixin cap a l'exterior: accions de denúncia, de presència pública, de reivindicació...

El voluntariat social de marginació aquí s'hi juga una part del seu sentit. Entre ser una variació política dels serveis socials o voler ser mitjancer perquè els qui van ser desplaçats a les cunetes de la història siguin subjectes capacitats tant de la seva història com de la nostra història comuna.

Potenciar la seva interlocució institucional

Tot i que s'han fet passos importants en aquest sentit, encara sorprèn comprovar el caràcter de recurrència de les entitats socials de base en els òrgans per a les polítiques institucionals, per exemple, les dels serveis socials.

La concepció altament tècnica i professionalitzadora d'aquestes polítiques (subjecta a interessos precisos i a disponibilitats pressupostàries) té el perill de contemplar el voluntariat social de marginació més com un recurs disponible i un instrument per a tot allò que ja està decidit, que no pas com un interlocutor vàlid encarnat en els àmbits i en les ramificacions públiques de l'exclusió. Entre el possibilisme i la denúncia, la presència del voluntariat en les escletxes de l'estructura del poder polític on es pot exercir la pressió, possiblement hauria de deixar de ser menys testimonial.

Les plataformes i federacions d'entitats de base (capaces també d'integrar institucions més petites però que hi tenen molt a dir) tenen en aquestes vies d'interlocució un bon camp per a la pressió política, atès que no es tracta d'una interlocució necessàriament possibilista, sinó també de denúncia, possiblement incòmoda. Paral·lelament, les entitats de base haurien de sentir-se cridades majoritàriament a fer-se presents, i a ser tingudes en compte, en municipis i òrgans consultius de caràcter més local.

Tanmateix, és una tasca paral·lela a aquesta que les mateixes entitats siguin en si testimoni exterior d'opcions reals de solidaritat i denúncia, així com d'independència i autonomia institucional (malgrat el risc d'una institucionalització excessiva del voluntariat, risc compartit també amb altres NMS).

Les possibilitats d'aquesta testimonialitat en els col·lectius de base poden arribar a ser nombroses:

— des de la renúncia a caure en la temptació d'acceptar objectors prestacionistes per a les seves tasques internes (en testimoni explícit de suport a la insubmissió, per part de col·lectius basats en la noció de “voluntarietat”);

— fins a l'opció per autofinçar-se en la mesura possible (accedint a subvencions i ajudes oficials que no posin en entredit la seva autonomia real com a col·lectius);

— passant per l'aclariment de les relacions entre personal contractat i voluntaris, o per la transparència en els drets sindicals dels professionals o per anar en compte de no caure en el parany de les “contraprestacions” (entengueu: carnets, certificacions, convalidacions, descomptes en serveis, premis al mèrit...) que atempten contra el sentit radical de la gratuïtat dels voluntaris.

Desenvolupar estratègies creatives d'intervenció política

El voluntariat és, sens dubte, ric en experiències i en una heterogeneïtat de situacions en les quals l'eficàcia de l'acció necessita dosis altes d'imaginació, creativitat i afectivitat, potser més que en cap altre context.

El potencial d'aquestes experiències reals pot ser una de les seves aportacions més valuoses a la cultura reivindicativa de la resistència i de les lluites per l'emancipació. De ser efectivament exercida des del voluntariat, aquesta aportació, coincidiria, a més, amb la urgència amb què altres moviments socials han anat assajant estratègies “no clàssiques” d'intervenció política: desobediència civil, resistència no violenta, acció directa amb elements fortament expressius, aclariments populars, manifestacions humanes amb components lúdics, happenings i dramatitzacions provocadores, boicots de consum, cadenes humanes, ocupacions, etc.

Al voluntariat li fa falta, d'una banda, sortir d'una certa obsessió a recórrer gairebé exclusivament a la pressió i a la tramitació burocràtica d'exigències i denúncies (estratègies a les quals, per descomptat, no hauria de renunciar). I, d'altra banda, assajar noves formes (potser no tan noves) de lluita i de presència públiques, i per això, ser més conscient del potencial enormement creatiu que l'avalua en les experiències reals de la seva història com a voluntari.

Incidir sobre el desenvolupament del teixit comunitari de l'entorn

Un altre dels potencials polítics del voluntariat rau en la seva capacitat de multiplicar les relacions i en el seu interès per desaïllar l'altre (l'exclòs, però també l'exclúsor i l'indiferent), com a mínim en els terrenys socials de la barriada, de la ciutat petita i en el context d'una cultura hegemònica basada en l'aïllament.

Seria desmerèixer el sentit polític del voluntariat si no atenguéssim la seva capacitat de trenar i tornar a trenar el teixit de la comunitat, de promoure el seu desenvolupament i de dinamitzar persones i grups entorn de situacions que es consideren comunes. La rehabilitació mateixa de l'exclòs, la promoció de la seva autonomia personal i la seva capacitat per ser una part integrant de l'entorn social de relacions, contribueixen igualment a la recuperació de l'espai comunitari com a espai de ciutadania, de participació i de presència pública.

Amb el risc de quedar-se en una experiència excessivament localista, el pas de la reconstrucció pública de la ciutadania, de tota manera, ja és proper al pas que porta a la reconstrucció d'una cultura de la intervenció i la participació política, tan desmobilitzada en les nostres societats.

Desnormativitzar-se

L'acord total entre els partits polítics que va fer possible l'entrada en vigor de la Llei del Voluntariat (gener del 96) ha estat sovint comparat amb el refús que l'esmentada llei ha suscitat en una gran part dels col·lectius de base. Enfront de l'espectacular creixement del voluntariat com a força de canvi social, bastants governs autonòmics han optat, així mateix, per canalitzar aquesta força a través de la regulació del seu exercici.

La intromissió de l'Estat en allò que se suposava una dinàmica de participació pròpia de la societat civil sembla que ens hauria de plantejar, a les organitzacions socials voluntàries, una reflexió serena sobre el model de voluntariat al qual apunten les nostres apostes, si és veritat que per voluntariat es podria entendre ja qualsevol cosa o si de veritat la cultura de la gratuïtat i de l'opció pels exclosos és inalienable d'un projecte de voluntariat socialment crític i transformador.

Al voluntari se li presenten, per descomptat, diverses alternatives d'acció per plantejar-se davant dels processos de legislació i normativització del mateix voluntariat.

Aquí serà fàcil veure com les diverses “famílies” del voluntariat real van fent opcions pròpies de sentit (potser hi intervinguin també les del pragmatisme).

D'aquesta manera, es pot lluitar per la no-legislació, o presentar prèviament alternatives de base als textos d'avantprojecte, en el cas d'autonomies on encara no s'hagi legislat. Es pot acceptar entrar en el que ja està legislat amb ànim de practicar reformes graduals. Es pot lluitar i pressionar per la derogació..., es pot, fins i tot, sortir del marc legislatiu (per a això caldria renunciar a l'autodenominació de “voluntariat”, entre altres coses), etc.

En l'últim capítol d'aquestes línies, des d'opcions ja diferenciades, he preferit parar-me en aquest aspecte, i destacar-ne una postura conflictiva davant l'oficialització del voluntariat social i davant la sensació que les administracions de l'Estat poden estar apropiant-se del mateix concepte de “voluntariat” i, lamentablement, des de criteris mercantils, acrítics i instrumentals.

En qualsevol cas, només la capacitat del voluntariat de marginació de ser un projecte que apunta políticament a processos de transformació social pot plantar cara, en tres fronts semblants, a les tendències d'estetització, d'instrumentalització i de mercantilització de les quals el mateix voluntariat pot ser objecte.

Rigor teòric

Potser sorprengui trobar la paraula rigor en la teoria entre les dimensions polítiques del voluntariat. Probablement perquè acostumem a associar la política a les accions materials i als desenvolupaments de la praxi, i perquè és habitual considerar que el voluntariat ha estat, constitutivament en part, una cultura d'acció.

No entrarem en el debat de si la teoria forma part o no del camp de les actuacions o si és simplement un requisit valuós que precedeix l'acció, donant nom a la utopia. Però sí que hauríem de reconèixer la necessitat de continuar articulant entorn del voluntariat un discurs crític, emancipador i, sense defallir, realista.

La funció de la crítica, del discurs dissident, dels horitzons d'alternatives, de l'autocrítica i de les revisions a temps real és una part constitutiva de les pràctiques transformadores que el voluntariat té obertes o tancades davant seu. La mateixa necessitat d'anar completant les seves narracions, de discutir-les, matisar-les o portar-les fins a les seves conseqüències també és, i sobretot, una necessitat dels col·lectius, plataformes i entitats que se situen, en tant que voluntariat, en les fronteres dels marges, perquè s'han posat al seu servei.

Atès que l'espai en què la teoria s'ha de moure també és l'espai de la resistència, les conclusions d'aquesta labor crítica s'haurien d'entendre més com a punts de partença que d'arribada, sense poder gairebé negociar amb la certesa, sobretot en un context en què tant costa traçar, amb coherència i nitidesa, models ideològics globals que optin pels derrotats.

4. CONTRA UN VOLUNTARIAT NO CONFLICTIU

Les institucions intermediàries de la societat civil, com el voluntariat, afavoreixen la consolidació política i econòmica del capitalisme. Aquesta és l'última tesi desenvolupada per un dels intel·lectuals orgànics de l'anomenat pensament postmodern, Francis Fukumaya, en un llibre publicat a Nova York amb el títol de "Trust: the Social Virtues and the Creation of Prosperity".

Molt lluny de ser considerats marginals o de moda, els pensaments postmoderns informen ideològicament les maneres de procedir, a la pràctica real, de les societats capitalistes "avançades" i del tan autoproclamat Nou Ordre Internacional, el qual va condemnant a la misèria dos terços de la població mundial.

Recordem la "gran tesi" de Fukuyama: les ideologies ja no compten, han mort les utopies promeses i la Història ja s'ha acabat. Tot porta al formalisme democràtic tal com el coneixem i al capitalisme internacional, com a únic sistema viable d'organització. No hi ha alternatives possibles, o no n'hi hauria d'haver.

Després de proclamar la "fi de la història" i la "mort de les ideologies" (és clar que això més aviat volia dir que només en val una: la que justifica la societat de consum i de la marginació estructural) els postmoderns han fet un pas més.

La societat civil crea un "capital social" en forma de recursos humans, d'estalvi per a les administracions, de serveis d'ajuda voluntària, de xarxes d'organització i relació més o menys espontànies, d'associacionisme i d'iniciatives basades en la cooperació i en la confiança.

Aquest capital social, ens diu Fukuyama, és "útil" per a la consolidació econòmica del capitalisme i dels seus governs, atès que incrementa la productivitat i suavitza les friccions que genera la gran màquina del Capital.

Per desenvolupar aquest capital social, la "societat civil" (és a dir, les iniciatives lliures que ni són estatals ni són mercantils) articula organitzacions i estructures intermèdies i intermediàries on sembla que hi caben moltes coses: grups veïnals, organitzacions de consumidors, clubs esportius, associacions de rotaris, delegacions de la Creu Roja, amics de les més increïbles aficions, etc., i a més, tot el que podríem entendre com a "voluntariat social de marginació". Aquí és on Fukuyama i la seva tesi ens toquen de ple.

La "societat civil", per descomptat, sí que sembla estar de moda: d'un extrem a l'altre de les opcions polítiques, tots la defensen. I el voluntariat, amb la cultura de solidaritat i ciutadania que reivindica, també la reclama. Però primer haurem de veure què entén cada u per societat civil i, després, veure què se li demana, en concret, a aquesta societat civil.

Per a nosaltres no pot ser:

— la clau reguladora del consum i de l'oferta-demanda del malbaratament (societat

civil segons el lliure mercat);

— ni tampoc el camp abonat per al vot dels consensos (societat civil segons el partidisme i el màrqueting parlamentaris);

— ni la lliure iniciativa del capital privat per contrarestar l'acció estatal (societat civil segons els neoconservadors);

— ni tan sols el bastió de la “integritat” personal i la seguretat privada o familiar (societat civil segons certes versions actualitzades del victorianisme moral).

Nosaltres, des del projecte d'un voluntariat social de marginació, reclamem de la societat civil l'exercici de la solidaritat envers els últims, però atenent al fet que sigui, també, un exercici crític.

El voluntariat promogut per les institucions administratives del PSOE ja es va desactivar com a força solidària crítica, de transformació i de denúncia, i de compromís real amb els derrotats del nostre sistema social. Des de diversos col·lectius de base ha quedat suficientment denunciat el concepte “tranquil·litzador”, “mercantilista” i “acrític” del model de voluntariat que s'intueix en l'última legislació espanyola sobre això. Sospitem que aquesta tendència encara ha de pronunciar-se més amb les directrius en matèria social que el Partit Popular va desplegant un cop ha arribat al poder central. A aquestes estratègies d'instrumentalització per part de l'Estat i de les Administracions, avui caldria afegir-hi les promogudes des del Mercat i les entitats bancàries.

Fukuyama (i la postmodernitat en general, sigui en la seva versió més “progre” o més “neocarca”) formula amb la seva tesi recent, el nivell teòric que té aquest avenç del que és “no conflictiu” i de l’“autolegitimació” de l'ordre de les coses. I, a més, el dóna per universal (recordem que per als postmoderns no hi ha alternatives possibles, o aquestes no valen la pena) i per necessari en totes les iniciatives que pugui emprendre la societat civil (entre elles, les iniciatives del voluntariat social).

En aquest context crec que ja no és possible parlar *del* voluntariat com d'una realitat única, sinó *dels* voluntariats, atès que sota un suposat nom unificador s'amaguen, de fet, diversos models radicalment divergents entre si. En alguns casos, entre ells podran mantenir relacions de mútua indiferència i, fins i tot, de complementarietat (i això és important), però igualment és el moment de sospitar que alguns d'aquests models de voluntariat són oposats entre si.

Conclusió

Com a annex, reproduïxo un perfil de (o)posicions que podrien posar provisionalment en tensió les notes que conformen el projecte polític dels voluntariats oficials (aliè al dels “nous moviments socials”) respecte de les del projecte polític dels voluntariats socials de marginació o voluntariats crítics.

El projecte d'acció política d'un voluntariat social de marginació no és, per descomptat, l'únic que està alineat en un cert conjunt d'apostes per una acció voluntària pràctica i reivindicativa, decididament conflictiva i no tranquil·litzadora, de crítica i de denúncia i que vol assumir la seva vocació primera des de les causes dels desposseïts i dels més dèbils, sense bestieses

paternalistes ni redemptorismes ingenus.

El compromís que podem desenvolupar amb aquest projecte de solidaritat crítica i des dels últims no agradarà ni a Fukuyama ni als gestors de la desigualtat (via Estat o via Mercat, cada u amb les seves estratègies d'instrumentalització). En les nostres humils pràctiques com a col·lectius i a la recerca d'una coherència radical en els estils i les opcions de vida personals (en complicitat amb tantes altres iniciatives col·lectives afins), hem de mantenir que les alternatives no solament existeixen, sinó que són actualíssimes i possibles.

Barri del Crist (València), 1997

ANNEX: UN PERFIL DE (O)POSICIONS

Antonio Méndez Rubio, Voluntariado de Marginación Claver - València: Dossier de Formació per a grups de contrast, 1996

VOLUNTARIATS OFICIALS

- Sentit salarial de la gratuïtat: es promouen incentius. Manteniment de l'esquema (individualisme) instrumental utilitari de “recompenses”, avui dominant
- Conservació (conscient o no) de la dinàmica cultural hegemònica
- Col.laboració harmònica entre Administració i societat civil: complementarietat
- Intromissió del “poder públic” en les organitzacions: dependència (tutela)
- Privilegi de la identitat del voluntariat (estructurat, ordenat, amb carnet...) dissenyada des de l'Estat (un) que supervisa (=super, =sobre, =veu des de dalt)
- Voluntariat com a activitat (concepció “assistencialista”)
- Guarda les formes burgeses: tranquil·litat, benestar
- Garanteix el funcionament democràtic (capitalista, de masses, jeràrquic...) de les institucions: aquieta, assegura, el sistema polític social (que margina)

VOLUNTARIATS SOCIALS DE MARGINACIÓ

- Sentit radical de la gratuïtat: no esperar ni acceptar res a canvi transgressió (col·lectivisme, exclosos) de l'utilitarisme individualista cap a l'altre (alteritat / alteració)
- Construcció (autoconscient) d'una cultura alternativa
- Denúncia i actitud crítica davant les deficiències de l'Administració: tensió
- Voluntariat de marginació (solidaritat) al marge de l'Estat: independència
- Alteritat com a punt de referència: voluntaris com aquells que busquen l'altre, es (re)organitzen en funció dels altres (coneguts i per descobrir): els (subverteixen) de baix
- Voluntariat com a forma de vida, pràctica i sentit que cala cap a la quotidianitat i des de la quotidianitat (concepció “transformadora”)
- Sorpren les formes, les revoluciona: conflicte, malestar
- Desafia el sistema: inquieta. Cerca un sentit no massiu (sinó grupal) no capitalista, no vertical, de la cultura i la societat democràtica
- *Horitzó d'emancipació*

QÜESTIONARI PER AL DIÀLEG EN GRUP

0. Comenteu entre tots els punts que no hàgiu acabat d'entendre, que us resultin discutibles.

1. Fèu un llista de les idees principals que vol exposar el Quadern.

— Parleu-ne. Quines us semblen les idees-mare?

— Repasseu el llistat de l'apartat 2.2.

2. Concretant, dibuixeu el perfil del voluntari de marginació, tal com el descriu l'Autor.

— Cerqueu exemples de voluntaris o associacions de voluntariat que l'encarnin d'alguna manera.

3. L'Autor diu en els capítols 1 i 4 que el voluntariat pot ser alhora creador de conflictes, transformador o perfecte tranquil·litza-consciències de nens rics; beneficència o canvi d'estructures, etc.

— Els voluntariats que coneixes, en quin cantó els posaries?

4. Si ets voluntari, creus que tu i la teva institució de voluntariat podeu fer quelcom realment important per pressionar les Administracions a favor de la justícia per als marginats? O més aviat,

— creus que això no és tasca vostra i que no es pot atendre a tots els fronts a la vegada de manera eficaç?

— creus que no has de dedicar massa temps a temes globals, i que tot el temps l'has de dedicar a les persones concretes?

5. A les pàgs. 11 i 12 l'Autor posa tres maneres de situar-se del voluntariat.

— Al teu entendre, quina és la idònia?, amb quina t'identifiques?

— Els centres de voluntariat que coneixes, en quina d'elles se situen, principalment?

6. L'apartat 3 del Quadern enumera 10 ítems que descriuen l'activitat política del voluntari.

— Resseguiu-los un a un i valoreu-los.

— Us semblen realistes?, les institucions de voluntariat que coneixeu, saben o poden realitzar-los?

espinal@redestb.es; <http://www.fespinal.com>